

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Тараз институты

Таразский институт
Международного казахско-турецкого университета им. А.Ясауи

«ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕРДІҢ
ТӘЖІРИБЕЛЕРІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
22-23 қаңтар, 2010 ж.

I-том

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции

«ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ
ПРОЦЕССОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ»

22-23 января, 2010 г.

Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті

Таразский инновационно-гуманитарный университет

Тараз - 2010

Сол секілді өсиет айтушы адам ақыл есінде болуы керек. Әрі өсиеттеген адам мен мал-мүлікті анық көрсетуі қажет. Тіпті ана құрсағындағы нәрестеге де өсиеттеуге болады.

Ислам діні бойынша өлім алдындағы өсиеттің жасалуының шарттары бар, яғни: өсиет екі куәнің қатысуымен жазбаша немесе ауызша жасалады. Бұл екі түрінің бір-бірінен артықшылығы болмайды.

Өлгелі жатқан адам өсиетті бірнеше рет өзгертіп айтса, ең соңғы айтқаны заңды деп саналады. Бірақ өлгелі жатқан адам өз айтқанына толық жауап бере аларлықтай, есінде болуы тиіс.

Өсиет бойынша талас туса, куәлер келтіріледі. Мұрагерлер өз дәлелдерін нақтылап, дәлелдеу үшін апт ішеді.

Өсиет айту өлім алдында айтылатындықтан, өсиет айтатын марқұм болғаннан кейін ғана айтқан өсиеттегі міндеттемелер жүзеге асырылады. Әрі өсиет өзгеріссіз түрге айналады.

Қазақтарда ислам дінінің енуіне байланысты өсиет айту маңызды орын алып, мұсылмандық сипатқа ие болды. Бірақ, бұл екі құқықтық жүйе де мұрагерлікті алу құқықтарын атап көрсеткенде мұраның туыстық жағынан тиесілілігін және тағайындалу жолдарын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құран. Шура сурасы, 40-аят.
2. Қараңыз: Өсерұлы Н., Аққонқарова А.С. Мұсылмандықтың негіздері, А., 2001, 92-94 б.б.
3. Өсерұлы Н. Қазақ әдет-ғұрып заңдары мен шариятының ара-қатынасы жайлы // құқық және мемлекет, №4 (15), 1999 ж., 16-бет.
4. Приходь Ко Г. История христианства в Казахстане и Средней Азии в средние века. Караганда, 2000, т.б.
5. Н.Өсерұлы қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсерін зерттеу: з.ғ.д. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация. А., 1997, 130-б.

ӘӨЖ 342.7:17(574)

СУБЪЕКТИВТІК ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АР – НАМЫС ПЕН ҚАДІР – ҚАСИЕТ ҚҰҚЫҒЫ

Мәуленов Д.Б.

А.Ясаун атындағы ХҚТУ Тараз институты, Тараз қ.

Қоғам мен мемлекетте экономикалық және саяси - құқықтық ахуал қандай деңгейде болса да, тіпті тұрақсыздық орын алса да, адам проблемасы, оның құқығы мен бостандығы өзінің көкейкестілігін ешқашан жоғалтпайды. Бұл проблемаға ынта – ықылас азаймайтыны қоғамдық қажеттіліктермен де, жеке адамның сұраныстарымен де байланысты. Ар – намыс және қадір – қасиет мәселесі – бұл, ең әуелі, адам құқығының және оны нақты қамтамасыз етудің мәселесі.

Ар- намыс және қадір – қасиет құқығы мүліктік емес құқыққа жатады. Мүліктік емес құқықтың сипатының материалдық еместігі - дейді М.Н. Малеева, - оның экономикалық мазмұны жоқтығынан көрінеді, басқаша айтқанда, дәл бағалануы мүмкін емес, орнын толтыру оған тән емес, оны жүзеге асыру мүліктік қалпына келтіру жолымен (эквивалент) жүргізілмейді. [1]

Бұл құқықтың бір ерекшелігі, оның мазмұны, мәні адам өмірінің, тұрмыс – тіршілігінің сан-қырлы жағдайында ашыла түсетіні. Мұның өзі бірқатар авторларға бұл құқықты субъективті – азаматтық құқық категориясына жатқызу мүмкіндігіне күдік келтіруге негіз болды. Кейбір авторлар ар – намыс пен қадір – қасиет құқығын анықтауда бұл құқық мазмұны жағынан азаматтық құқыққа білеттілігіне жатады немесе «құқыққа білеттілігі элементі» болып табылады деген қорытынды жасады. Ар – намыс пен

қадір – қасиетке, жеке құқықтың заңдық табиғатына құқыққабылеттігі элементі ретінде қарау кезінде Л.К.Рафиева тарапынан сынға ұшыраған еді [2]. Ол ар – намыс пен қадір – қасиет құқығының болуы қандай да бір әрекет немесе әрекетсіздікпен байланысты еместігін дұрыс атап көрсетті.

«Құқық бұзылған кезде тек қана қазірдің өзінде бар құқықты қорғау қажеттілігі ғана туындайды» деп есептейді А.Л.Анисимов [3]. Шын мәнінде құқықтың әрбір субъектісі болашақта субъективтік құқығына және міндеттемелерге ие болуы мүмкіндігімен бірге оның белгілі бір құқықтық жағдайын айқындайтын саяси, мүліктік, жеке субъективтік құқықтарының жиынтығына ие болады. Мұндай құқықтардың қатарына ар – намыс және қадір – қасиет субъективтік құқығы жатады. Бұл құқықтар құқыққабылеттігін жүзеге асыру нәтижесінде пайда болмайды, сонымен бірге азаматтың немесе ұйымның құқықтық субъектілігінің элементі болып табылады [4].

Құқықтық субъективтілік, атап айтқанда, индивидтің айрықша ерекшелігі бар құқықтық қасиеті болып табылады. Осы қасиетінің арқасында ол туганнан бастап құқық субъектісі ретінде белгілі бір құқықтардың жиынтығына ие болады. Құқықтық субъективтілік белгілі бір жағдайда азаматтың қоғамдағы жағдайын анықтайды, азамат пен мемлекет арасындағы қарым – қатынасты көрсетеді. Азаматтық құқық жеке адамның немесе басқа объектінің ар – намысы мен қадір – қасиеті бұзылған сәтке дейін оны болдырмаудан жалпылама міндеті ретінде қорғайды. Тек олардың бұзылу сәтінен бастап туындаған қарым – қатынасты реттеуге Азаматтық құқық нормалары қолданылады.

Жеке мүліктік емес құқықтың пайда болуы қандай да бір заңдық фактіге байланысты емес деп есептейтін К.Ф.Егоровтың пікірі басқалардан өзгешелеу. Оның ойынша жеке құқық адамның құқыққабылеттілігін иеленген сәтінен бастап нақты және тең болады, сондай – ақ, қандай да бір шартқа, яғни заңды фактіге тәуелді бола алмайды [5]. Дәл осы жокқа шығаруы, аталған авторды жеке құқық иеленуді субъективтік құқық ретінде жокқа шығаруға жетелейді. Анисимовтің пікірінше, К.Ф.Егоров жеке мүліктік емес құқық пен заңдық фактілердің оларды құрайтын объектілерінің ерекшелігін ескермей отыр.

Қарастырылып отырған мәселе бойынша басқа да көзқарастарға назар аударуға болады. Мысалы В.В. Бутнев «Кеңес заңдары ар – намыс пен қадір – қасиетке субъективтік құқықты бекітпейді» [6] дейді. В.А.Тархов субъективтік құқық тәрізді ар – намыс және қадір – қасиет құқығы да оған қол сұғу болғаннан соң пайда болады деп есептейді [7].

«Субъективтік азаматтық құқықты қамтамасыз ету проблемалары» деген еңбегінде Ю.К.Толстой субъективтік құқықты құқық иеленушінің өзінің белгілі бір мінез – құлыққа қабылеттігі ретінде, сондай – ақ, басқа адамдардың мінез – құлқы құқық иеленушінің мүдделерін қанағаттандыруға қажетті қабылеттілік туғызуы деп түсіндіреді [8, 122 бет].

Кейбір зерттеушілер Ю.К.Толстой келтірген субъективтік құқықтың анықтамасымен келісе отырып, оның мазмұнына қажетті жағдайларда жауапты тұлғалардың тиісті мінез – құлқын жүзеге асыру үшін мемлекеттік аппараттың мәжбүрлеу күшін қосу мүмкіндігін оның мазмұнына енгізуді дұрыс деп есептейді [9]. Бұл орайда Анисимовтың пікірінше, О.С.Иоффенің «Қажетті кезде мемлекеттік аппараттың мәжбүрлеу әдісіне бару мүмкіндігі субъективтік құқықта бекітілген басқа мүмкіндіктермен бір қатарда болмайды, керісінше оның өзіне тән болады, өйткені мұнсыз олар заңдық мүмкіндіктер болып табылмас та еді» деп жауып орынды [10].

С.Братусьтің анықтамасы бойынша, субъективтік құқық – «бұл нақты кісінің заңмен қамтамасыз етілген және сол арқылы міндетті адамдардың мінез – құлқына сәйкес келетін болуы мүмкін мінез – құлқының өлшемі» [11]. Бұл анықтама түрлі толықтыруларымен және өзгертулерімен көптеген цивилистер тарапынан қолдау тапты.

Ар – намыс және қадір – қасиет құқығын ерекше субъективтік құқық ретінде қарастыру керек, өйткені, оның мәні әрбір азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиетіне қолсұғылмауынан және барлық басқа заңды және жеке тұлғалардан бұл құқығын бұзудан бас тартуды талап ету мүмкіндігі құқығынан туындайды. Ар – намыс пен қадір – қасиет алдағы уақытта мүмкін болатын құқық бұзудың алғышарты емес, ешбір құқық бұзусыз-

ак азаматтың әдеттегі жағдайда бойында бар нақты игілігі. Басқаша айтқанда, ар – намыс пен қадір – қасиет құқығының болуы оның бұзылу – бұзылмауына байланысты емес. Құқық бұзылған сәтте құқықтың өзін емес, сол құқықты қорғау қажеттілігі ғана пайда болады.

Сөйте тұра ар – намыс және қадір – қасиет құқығы құқыққабилеттілігі бар кісінің субъективті құқығы бойынша нақты айқындалмаған адамдар тобына міндеттер жүктейтіндіктен абсолютті субъективтік құқық болып табылады. Осынау жалпыға ортақ міндеттеменің мәні, бұрын аталып өтілгендей, индивидтің, еңбек ұжымының немесе ұйымның ар – намыс, қадір – қасиеті және іскерлік беделіне қолсұғудан бас тарту болып табылады. Бұл жерде осынау құқықтың өзіндік ерекшеліктеріне мән беру керек. Мысалы, меншік құқығында басқа да көптеген абсолюттік субъективті құқықтардай бірінші кезекте құқыққабилеттігі бар кісінің өзінің әрекеті бірінші болып көрінсе, ал ар – намыс және қадір – қасиет құқығында құқыққабилеттігі бар кісінің емес, міндетті кісілердің әрекеті, дәлірек айтқанда, әрекеттен бас тартуы негізгі мәнге ие болады. Біздің мемлекетіміз азаматтардың ар – намыс мен қадір – қасиетін осынау жеке игіліктерге қол сұқпауға жалпылама міндеттілік белгілей отырып және ол бұзылған жағдайда сот арқылы қорғайды.

Қадір – қасиет – адамның барлық құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және тану негізін құрайтын және оның өзі де, ортасы да жеке басын қалай қабылдағанына және қалай бағалағанына байланыссыз өзіне тиесілі ажыратылмас қасиеті. Сондықтан адам өзін қалай көрсетсе де, тіпті жағымсыз қасиеттерді иеленсе де, мемлекет және оның органдары адамның қадір – қасиеті мазмұнына кіретін барлық құқықтарын жүзеге асыру үшін тиісті жағдайды толық мөлшерде қамтамасыз етуге міндетті.

Заңдық жағдайда құқық субъектісінің ар – намысы мен қадір – қасиеті тек қана жеке адамның қолсұғылмаушылығын, тұрғын үймен, хат жазу құпиясымен, ұждан бостандығымен және басқа да жеке мүлктік емес саладағы қарым-қатынастарын қамтамасыз ететін құқықтар мен бостандықтармен ғана емес, жеке адамның құқықтық мәртебесін құрайтын оған бекітілген субъективтік құқықтар мен бостандықтардың кешенімен қамтамасыз етіледі. Ар – намыс және қадір – қасиет жөніндегі мәселе – бұл ең әуелі жеке адамның субъективті құқықтарының түрлі мемлекеттік және қоғамдық салалардағы мәселесі, бұл адамның заңды мүдделері мен құқықтарын нақты қамтамасыз ету және жүзеге асыру мәселесі. Осы идея түрлі мемлекеттердің конституциялары, БҰҰ шеңберінде қабылданған түрлі халықаралық құжаттарда нақты көрініс тапқан.

Басқа құқықтар – әлеуметтік – экономикалық (еңбек етуге, білім алуға) және саяси (бірлесу, қоше шерулері, демонстрация еркіндігі және басқа құқықтар) – бұл қоғам атынан мемлекет беретін позитивті құқықтар. Олардың кейбіреулері адам мен азаматқа (мысалы, денсаулық сақтау құқығы шетелдікке де беріледі), бірі – тек азаматқа (мысалы, саяси партияларға бірігу құқығы) тиесілі. Олардың ішінде сонымен бірге адамның қадір – қасиетін қамтамасыз ететін құқықтар да бар. Мұндай әлеуметтік – экономикалық құқықтарды моральдік деп есептеуге болады [12]. Қазіргі заманғы мемлекет жеке адамның қадір – қасиетіне кепіл бола отырып, адамның негізгі қажеттіліктерін: өмір сүрудің төменгі мөлшерін, білімді, инфракұрылымды, денсаулық сақтауды қамтамасыз етуге міндетті.

Адамдар бір – бірімен үнемі қарым-қатынаста болатындықтан ар – намыс пен қадір – қасиет те нақты өмірде көрініс табады. Жеке адамның мәртебесі қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орнымен, сол жүйеде қалыптасқан құлықтық өлшемдермен және қағидалармен анықталады. Мұндай қарым – қатынастарды тиісті құқықтық қарым – қатынастар моделін өз нормаларында бекіту жолымен құқық реттейді, мұнда бір субъект – құқық иеленушісі, екіншісі – субъективті міндеттеме орындаушы, және бәрі де нақты өмірде құқықтық норма қалай талап етсе, солай істеуі тиіс.

Конституциялық құқық адамның ар – намысы мен қадір – қасиеті құқығы бұзылған сәтке дейін бұл қатынастарды оны бұзудан бас тартудың жалпылама міндеттерін орнықтыру арқылы қорғайды. Ол бұзылған сәттен бастап туындаған қатынастарды

құқықтың басқа салаларының нормалары реттейді. Субъективтік құқық адамға өзінің материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік жасайды, басқаша айтқанда, әлеуметтік игіліктерді пайдалану мүмкіндігін береді. Жске және заңды тұлғалардың ар – намыс және қадір – қасиет құқығы да осындай. Әрбір адамның бұзылған құқықтарын бар мүмкіндігімен толығымен қалпына келтіруге құқығы бар.

Яғни, адамның ар – намысы мен қадір – қасиетінің конституциялық құқығы адамның еркін дамуы мен өзін көрсетуіне қажетті барлық игіліктерін қорғау және сақтау мақсатын көздейді. Сондықтан да, заңдық актілер адамның жске басынын және мал – мүлкінің амандығымен ғапа шектеліп қалмайды, сонымен бірге жеке адамның өзіндік қасиеттерінің тұтастығы мен тұрақтылығын қорғауға, оның толық және жан-жақты дамуына бағытталған.

Осылайша, адамдар бірқатар конституциялық құқығын, бостандығын және міндеттерін, мемлекетпен тұрақты қарым – қатынастағы азаматтан айырмасы, нақты құқықтық қатынастарға түспей – ақ жүзеге асырады. Адамға өзінің өмір сүру, жеке басына, үй – жайына қол сұқпау, хат алысу құпиясы, Конституцияны және заңдарды сақтау міндеті тәрізді конституциялық құқықтарын жүзеге асыру үшін ешкіммен де құқықтық қатынасқа түсуі қажет емес. Оның бәрі адамның жске әрекет етуі нәтижесінде жүзеге асады. Құқықтық қатынастар осы құқықтардың, бостандықтар және міндеттердің бұзылуы немесе оларды заңсыз жүзеге асырылуы салдарынан туындауы мүмкін.

Конституциялық құқықтар мен бостандықтар, міндеттер оны әлденеше рет немесе тіпті үздіксіз жүзеге асырудың барысында жоғалып кетпейді. Ар – намыс пен қадір – қасиет құқығын пайдалану процесінде әр адамда көптеген нақты субъективтік құқық, бостандықтар мен міндеттер туындауы және токтатылуы мүмкін, бірақ конституциялық құқық тұрақты түрде сақталады, оның мазмұны адамның қандай нақты құқық иеленгеніне байланысты болмайды. Шын мәнінде азаматтардың көптеген конституциялық құқықтары, бостандығы мен міндеттері үздіксіз жүзеге асу жағдайында болады, солай болғанымен олар адамның өзінде сақталады және оның мазмұны тұрақты болып қалады.

Осылайша, ар – намыс пен қадір – қасиет құқығын ерекше субъективтік құқық ретінде қарауымыз керек, өйткені оның мәні әрбір адамның ар – намысы мен қадір – қасиетінің қолсұғылмаушылығында және барлық басқа жске және заңды тұлғалардан бұл құқықты бұзудан бас тартуды талап ету мүмкіндігінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Маленна М.Н., Защита чести, достоинства, деловой репутации предпринимателя // Законодательство и экономика, 1993, №24, 18 бет.
2. Рафиева Л.К., Честь и достоинство как правовые категории // Правоведение, 1966, №2, 57-58 беттер.
3. Анисимов А.Л., Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско – правовая защита, «Юристъ», Москва, 1994, 20 бет
4. Анисимов А.Л., Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско – правовая защита, «Юристъ», Москва, 1994, 20 бет
5. Егоров К.Ф., Личные неимущественные права граждан СССР // Ученые записки ЛГУ, вып. 4, 1953, 148 бет.
6. Бутнев В.В., Судебная защита личных и общественных интересов в исковом производстве, / Защита личных и общественных интересов в гражданском судопроизводстве, Калинин, 1985, 98 бет.
7. Тархов В.А., Осуществление гражданских прав / Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства, Саратов, 1962, 115 бет.
8. Толстой Ю.К., Проблемы обеспечения субъективных права // Вестник ЛГУ, №3, 1952, 122 бет
9. Александров Н.Г., Законность и правоотношение в советском обществе, Москва, 1955, 108-109 беттер.

10. Иоффе О.С., Советское гражданское право, Том1, ЛГУ, 1958, 73 бет.
11. Братусь С.Н., Субъекты гражданского права, Москва, 1950, 13 бет.
12. Чиркин В.Е., Общечеловеческие ценности и современное государство // Государство и право. – 2002. – №2, 5-13 беттер.

ӘӨЖ 342.7:17(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АНА МЕН БАЛАНЫ ҚОРҒАУ ЖҰМЫСТАРЫ
(XX ғ. 20 - 30 - жылдары)

Қасабекова А.И.

«Тұрап-Астана» университеті, Астана қ.

XX - ғасырдың басындағы дауылды оқиғалар: дүниежүзілік соғыс, төңкерістер, Азамат соғысы Қазақстанның дамуына ауыр зардаптарын тигізді. Құрғақшылық, жұкпалы ауырулар өрістеп тұрған жағдайда Қазақстанда денсаулық сақтау, соның ішінде Ана мен баланы қорғау шараларын іске асыру басталды.

1920 жылы Түркістан Денсаулық Халық комиссариатының балалар денсаулығын қорғау бөлімі жанынан ана мен баланы қорғау (АБҚ) бөлімшесі ашылды. Жергілікті жерлердегі денсаулық сақтау бөлімінде, балалар денсаулығын қорғау бөлімшелерінде ана мен баланы қорғау секциялары құрылды. Түркістан Республикасы Халық Комиссарлар кеңесінің ана мен баланы қорғау жұмысы жайлы № 102 бұйрығын негізге ала отырып барлық облыстық әлеуметтік қорғау және денсаулық бөлімдеріне төмендегідей нұсқау хат жіберілді:

1. Жергілікті әлеуметтік қорғау және денсаулық сақтау бөлімдеріне: балалар мекемелерін қамтамасыз ететін сүт фермалары мен балалар киімін тігуге арналған тігу шеберханалары түгел АБҚ - ның барлық бөлімшелері мен мекемелеріне берілсін.

2. Облыстық денсаулық сақтау бөлімдері АБҚ-ны өз аппаратына бөлімше ретінде өзгеріссіз қабылдасын.

3. Әлеуметтік қамтамасыз етудің бөлімшелері денсаулық сақтау бөліміне манафактура, сабын аяқ-киім, балаға арналған құрал-жабдықтарды болуге тиісті.

4. Кредиттер Әлеуметтік және Денсаулық сақтау халықкомиссариаттарының келісімімен беріледі.

5. Емізуші әйелдерге жәрдемақыны әлеуметтік қорғау бөлімі ал, ол туралы куәлік қағазды денсаулық сақтау бөлімі жазады және балаларды күтуге арналған заттарды АБҚ бөлімшесіне береді.

Ескерту: Босанғанға дейін, одан кейінгі жәрдем ақыны әлеуметтік қамсыздандыру бөлімі береді [1].

1920 жылы Перовскі, Новоказалинскі, Түргенде балалар мекемелері ашылып, АБҚ жұмысы жүргізіле басталды. Алайда ол жұмыс барлық жерлерде ең басынан дұрыс жүргізілмеді. Ашық түрдегі ясли, консультация ашудың орнына, бобектер үйі ашылуда, тек Ташкентте ғана ясли, кейбір облыстарда консультация ұйымдастырылған. Үлкенірек (3 жастан жоғары) балалардың денсаулығын қорғау мүлдем қарастырылмаған [2].

Лепсіде балалар үйін ұйымдастыру үшін 1921 жылы 6 қаңтарда комиссия құрылды. Комиссия әйелдер арасында жұмыс істейтін нұсқаушы қызметіне Осилинаны сайлады [3]. Осы мекемелерді дәрігерлер мен арнаулы мамандармен қамтамасыз ету үшін осы жылдың жазында сестра - тәрбиешілердің курсы, ал 1921 жылы балалар мекемелерінің ұйымдастырушыларды даярлайтын курс ашылды [4].

Алматы қаласында асханалар ұйымдастырылды, онда 1500 бала тамақтанды [5].

1921 жылдың аяғында Түркістан Өлкесі бойынша 27 балалар үйі (315 төсек) және 5 консультация болды, оның 25 пайызы ашық түрдегі мекемелер еді. Аштықтың салдарынан басқа жақтан келушілер көбейді және де безгек, сүзек эпидемиясының етек алуымен жағдай қиындады, ашық түрдегі мекемелерді жабық түрге айналдыруға тура келді, өйткені өлім 50 пайызға дейін көбейіп кетті. Жергілікті бюджетке өтуге